

УДК 378.147: 009 (07)(043.2)

Мішеніна Т. М.

ЗАСОБИ ЕФЕКТИВНОГО ФОРМУВАННЯ ДИДАКТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ФІЛОЛОГІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ ВИЩИХ ПЕДАГОГІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ У НАВЧАННІ ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН

У статті порушується питання ефективного формування дидактичної компетентності майбутніх учителів філологічних спеціальностей засобом посилення соціокультурного компоненту у змісті навчання гуманітарних предметів, детальне розроблення змісту і структури соціокультурної компетенції у складі дидактичної компетентності вчителів-гуманітаріїв; організації творчої діяльності (проблемні і творчі завдання); забезпечення дидактичного супроводу проблемного і творчого навчання гуманітарних предметів навчальними текстами.

Ключові слова: дидактична компетентність, майбутні вчителі філологічних спеціальностей, гуманітарні дисципліни.

Поступальний соціально-освітній розвиток сучасного інформаційного суспільства зумовлює вироблення нових підходів до модернізації системи освіти в усіх її ланках, стратегічні завдання модернізації й удосконалення якої передбачають реформування концептуальних, структурних, організаційних засад; розбудову освіти, ідеологічною основою якої повинна стати національна ідея. Переосмислення означених реалій та послідовне обґрунтування нового світоглядно-філософського дискурсу в розвитку освіти викладено українськими вченими В.Андрущенком, І.Зязюном, В.Кременем, В.Луцаєм, В.Огнев'юком, О.Пометун, О.Савченко та іншими.

Українська педагогічна наука сформувала власні традиції в організації процесу навчання й виховання майбутніх спеціалістів-філологів для загальноосвітньої школи. Водночас слід зазначити, що певна зміна пріоритетів у стратегічних напрямках розвитку філологічної освіти у європейській та світовій спільнотах, суттєві зміни в житті країни, реформування українського суспільства значною мірою вплинули на характер і зміст професійної підготовки вчителів української мови і літератури. У період оновлення всіх аспектів життєдіяльності суспільства й реалізації актуальних завдань Державної національної програми „Освіта” („Україна ХХІ століття”), програми „Вчитель”, Національної доктрини розвитку освіти України в ХХІ столітті, основних положень загальноєвропейських рекомендацій з мовної освіти, а також об'єктивний рівень професійної підготовленості майбутнього вчителя української мови і літератури зумовлюють необхідність перегляду усталених поглядів на процес підготовки філолога і визнання дидактичної компетентності визначальним показником якості вищої гуманітарної освіти. Усе це сприяє розв'язанню завдань реформування національної системи освіти та її поступовій інтеграції до європейського міжнародного освітнього простору, що розкриває механізм взаємодії професійної підготовки студентів філологічних спеціальностей та формування складових компетенцій дидактичної компетентності. Дидактична компетентність як ключова складова професійної компетентності, що передбачає наявність предметних знань, умінь і сформованих цінностей у змісті вищої гуманітарної освіти, робить важливий акцент на необхідності не обмежувати вивчення гуманітарних дисциплін їх вербальним кодом, а формувати у свідомості студентів „картину світу”, притаманну носієві цієї мови як представникові певної культури й певного соціуму.

Поступове переведення компетентісної ідеї на рівень обов'язкової її нормативної реалізації у вищій школі, у свою чергу, утруднене низкою протиріч, основне з яких

© Мішеніна Т. М., 2011

– протиріччя між прагненням суспільства реалізувати цілі гуманістичної освітньої парадигми, що розглядає особистість як центр власного самоутворення, й прагматично зумовленими орієнтирами компетентісного підходу в гуманітарній освіті.

Зазначимо, що проблема навчання майбутніх учителів філологічних спеціальностей на засадах компетентісного підходу дотепер не була предметом спеціального й системного дидактичного дослідження. Натомість її розроблення вважається необхідною й можливою завдяки творчому внеску визнаних учених у розвиток теорії сучасної дидактики вищої школи, які висвітлили концептуальні засади компетентісного підходу (Н. Бібік, В. Буряк, А. Вербицький, О. Пометун, О. Савченко, А. Хуторської, О. Цокур, В. Яқунін); загальні аспекти ключових компетентностей (А. Вербицький, П. Горностай, В. Доній, І. Єрмаков, І. Зимня, В. Ляшенко, Г. Несен, О. Овчарук, О. Савченко, В. Серіков, Л. Сохань); зміст і структуру професійно-педагогічної компетентності (І. Зязюн, Н. Бібік, Л. Ващенко, Н. Ничкало, Л. Паращенко, С. Ракова); основи комунікації (Л. Бархударов, І. Зимня, В. Комісаров, Л. Латишев, Р. Міньяр-Белоручев, Ю. Найда, Г. Почепцов, Я. Рецкер, С. Семко, А. Федоров, І. Халєєва, М. Цвілінг, А. Швейцер); сутність мовної особистості (Л. Буєва, Ю. Караулов, Л. Мацько, І. Халєєва); основи міжкультурної комунікації (В. Верещагін, Н. Гальськова, В. Сафонова, С. Тер-Мінасова, В. Фурманова, Л. Шкатова).

Проте, незважаючи на значущість отриманих вищезазначеними науковцями результатів, дотепер остаточно не визначені як концептуальна та організаційно-педагогічна основа навчання, зорієнтованого на здобуття компетенцій і компетентностей, так і перелік складових дидактичної компетентності майбутнього вчителя філологічних спеціальностей. Тому констатуємо, що дотепер не розроблено ефективної дидактичної системи їх формування в майбутніх учителів філологічних спеціальностей упродовж навчання у вищих педагогічних навчальних закладах.

Мета публікації – теоретично обґрунтувати засоби ефективного формування дидактичної компетентності майбутніх учителів філологічних спеціальностей у навчанні гуманітарних дисциплін.

Аспект духовних цінностей [12] у соціокультурному компоненті змісту навчання гуманітарних дисциплін зорієтовує багатьох викладачів на прагматичну спрямованість. Досвід творчості, емоційно-ціннісного ставлення до життя, ідеали, смаки, світогляд мають становити основу соціокультурного компоненту у змісті навчання гуманітарних дисциплін.

Поняття “культура” праці є загальновідомим, за допомогою якого визначається характер доцільної, цілеспрямованої, оптимально організованої діяльності. Застосування індуктивних способів вивчення матеріалу, етимології резервів словника позитивно впливає на залучення студентів до інтелектуальних цінностей. Отже, зміст навчання гуманітарних дисциплін має корелювати перш за все із вітчизняної системою освіти як засобу модернізації вітчизняної культури, становлячи водночас сучасну філософську концепцію вищої гуманітарної освіти.

Аналіз програми з гуманітарних дисциплін, підручників та посібників дозволяє виділити змістові блоки на заняттях: література, мистецтво, політика, історія, світова художня культура, культурологія. До розділу соціокультурних цінностей варто включити мовну й мовленнєву культуру, яка впливає на розуміння, усвідомлення, адекватне оцінювання соціокультурних реалій. Технологічний аспект дидактичного забезпечення процесу навчання майбутніх гуманітаріїв зумовлений значущістю навчання студентів прийомам знаходження й використання соціокультурних відомостей у процесі комунікації, вилучення соціокультурної інформації з навчальних текстів, коментування фактів, висловів, вираження особистісного ставлення до ситуацій соціокультурного контексту. Пропозицією є посилення соціокультурного компоненту у змісті

навчання гуманітарним предметам, детальне розроблення змісту і структури соціокультурної компетенції у складі дидактичної компетентності майбутніх учителів філологічних спеціальностей.

Відповідно, осучаснення навчання гуманітарним дисциплінам відповідно до життя і тенденцій розвитку суспільства країни початку ХХІ ст. з орієнтуванням на максимальне відтворення особливостей національної культури детермінує відбір навчального матеріалу для вивчення на заняттях. Для розвитку дидактичної компетентності вчителів-словесників необхідно оволодіти не лише предметними знаннями, але й системою знань щодо сучасних національно-культурних особливостей і реалій країни, через яку індивід сприймає дійсність. Навчальний матеріал необхідно пропустити через призму свідомості студента, звертаючись до його особистого досвіду, оскільки викладач має справу не з абстрактним індивідуумом, а з конкретною людиною, яка, окрім загальнолюдських якостей, має риси загальнонаціональні, притаманні народу, до якого належить, з національними смаками та звичками, особливостями темпераменту, емоційного сприйняття дійсності тощо.

Наступною пропозицією є організація процесу з формування дидактичної компетентності студентів філологічних спеціальностей під час організації навчання з урахуванням *творчої діяльності*, що, на наше переконання, стимулюватиме пізнавальний інтерес і забезпечуватиме цілісність знань під час вивчення гуманітарних дисциплін шляхом інтеграції навчального змісту в навчанні фахових дисциплін.

Результати психологічних досліджень (Б.Ананьєв, С.Архангельський, Л.Виготський, П.Гальперін) студентського віку підтверджують наявність перцептивних (увага, сприйнятливність, вразливість) та інтелектуальних (знання, розвиток пізнавальних здібностей, здатність узагальнювати, виділяти головне, суттєве) якостей особистості студента [1; 2; 7; 8]. Окрім того, Б.Ананьєв характеризує цей вік, як сприятливий період розумового розвитку, найбільш плідний для формування знань, умінь і навичок наукового й професійного розвитку, вдосконалення всебічної розумової культури. Саме в цей період особливо активно розвиваються всі психічні властивості, виявляється творчість [1, с. 14].

Отже, у процесі творчої діяльності виникають особливі переживання, усвідомлення власної значущості, задоволення від способів навчання гуманітарним дисциплінам, що стимулює розумову діяльність студентів, активізує їхній творчий потенціал, сприяє цілісності знань і спирається як на внутрішню, так і на зовнішню мотивацію.

Навчально-виховний процес як система організованого навчання спрямовується не лише на збагачення знань студентів, а й на підготовку студентів до ефективного засвоєння здобутих знань, а також творчого й цілісного використання в практичній діяльності нестандартних рішень проблем і завдань. Основними критеріями творчості в пізнавальній діяльності студента є: самостійність (повна або часткова); пошук і вибір можливих варіантів досягнення мети (у повному або частковому обсязі); створення в процесі реалізації мети нового продукту (у повному або частковому вигляді) [5]. Творча діяльність неможлива без усвідомлення мети пошуку, без активного відтворення раніше здобутих знань, без зацікавленості до розширення знань із готових джерел і, зрештою, без уяви й емоцій. У процесі спілкування зі студентами викладач спостерігає й фіксує вияв усіх цих якостей, дає загальну оцінку ставлення студентів до навчання у вимірах творчості й зацікавленості, і вже, залежно від цього будує свою діяльність з поступового розвитку творчого ставлення студентів до навчання.

Ефективним, на нашу думку, буде активне запровадження таких підходів до навчання гуманітарних дисциплін, як дослідницькі методи, проблемні завдання і ситуації, й загалом, проблемне навчання. Проблемні і творчі завдання мають

відповідати таким вимогам: а) принципам системності; б) специфіці досліджуваного предмета; в) рівневному характеру (за ступенем складності завдань – від репродуктивних до творчих); г) новим умовам активізації розумової діяльності студентів; г) можливості здійснення комунікативної й колективної діяльності; д) розвитку мотиваційних, орієнтаційних і вольових якостей особистості, процесів саморегуляції; е) загальній стратегії діяльності студента, зворотному зв'язку у формі контролю й самоконтролю [10].

У студентів філологічних спеціальностей формування дидактичної компетентності в процесі вивчення гуманітарних дисциплін переходить у якісно нову стадію, яка характеризується синтезом всього раніше набутого, поглибленням міжпредметних зв'язків; по-друге, на основі етнокультурознавчих та етнолінгвістичних компетенцій базового рівня в майбутніх учителів-словесників має формуватися розуміння культури і національної самосвідомості. На наш погляд, завданням викладача на заняттях з гуманітарних предметів, є формування стійкого пізнавального та комунікативного інтересу до мови в цілому, суміжних гуманітарних предметів зокрема, вплив на характер, стійкість, рівень розвитку пізнавального інтересу і його стимулювання у змісті навчального матеріалу на соціокультурній основі (поглиблення засвоєних знань, їхня практична значущість, новизна текстів, їх розмаїття, актуальність тематики і тощо), самого процесу навчання (проблемна спрямованість навчання, нові способи діяльності, різноманіття форм самостійної роботи, творчий підхід і практична значущість здобутої інформації) і, нарешті, атмосфери спілкування на заняттях (хоча воно не є безпосереднім джерелом пізнавального інтересу), яке значно впливає на розвиток пізнавального інтересу.

В основу будь-якої творчої діяльності покладено прогноз, припущення її ймовірних результатів. Отже, засвоєння студентами теоретичного матеріалу на творчому рівні неодмінно передбачає його прогнозування. Досить цікавим, на наш погляд, є підхід С.Козак, концептуальна ідея якого полягає в оптимальному поєднанні репродукування й прогнозування [13]. Прогнозування можливе лише на основі репродукування. Навчальні заняття слід організувати так, щоб кожен студент засвоював навчальну інформацію на основі використання доступного для нього достовірного й чіткого прогнозу, що характеризуватиме навчальну діяльність студента як творчу, від якої він отримуватиме насолоду.

Таким чином, педагогічний прогноз розвитку пізнавальної діяльності студентів повинен точно розрахувати її перехід від репродуктивного рівня до продуктивно-перетворювального, від продуктивно-перетворювального до творчого. Перехід цей стає можливим лише тоді, коли студенти будуть підготовлені до нього, тобто, будуть мати певний комплекс знань, умінь і навичок, у тому числі репродуктивних і творчих. У накопиченому досвіді пізнавальної діяльності студентів спостерігаються три основні репродуктивні способи засвоєння знань [5]: 1) спосіб осмисленого, буквального або приблизного запам'ятовування формулювань, висновків, правил, текстів шляхом кількарізних повторень; 2) запам'ятовування навчального матеріалу шляхом багаторазового застосування на практиці; 3) запам'ятовування навчального матеріалу через перекодування узагальнених й абстрактних форм.

Менш оптимальний, проте широко застосовуваний – перший спосіб. Більш оптимальний і також широко застосовуваний – другий, і найоптимальніший, проте майже не розповсюджений – третій, який за своєю сутністю наближається до творчого способу засвоєння репродукованих знань. У процесі творчого опрацювання теоретичного матеріалу через прогнозування перед студентами постають дещо інші завдання, а саме: самостійно розпізнати й описати явище; пояснити його зв'язки й відношення (довести закономірний характер цих зв'язків і відношень); на основі

цього сформулювати правила перекодування цього явища. В аспекті нашого дослідження декодування культурних смислів студентами-філологами уможливорює становлення їх як суб'єктів інтенсивного культуротворення.

Межа між репродукцією і творчістю є умовною й рухливою, виявляючи себе по-різному в різних зонах і видах діяльності, зокрема й пізнавальної. Кількість елементів у кожній ланці діяльності також умовна – їх може бути мало або багато, але вони завжди є. Якісний перехід від одного типу до іншого залежить від накопиченої кількості елементів у попередній ланці. Чим більше накопичується елементів творчості всередині репродукції, тим ближче якісний перехід до нового типу пізнання – творчого. З огляду на це, процес формування дидактичної компетентності студентів філологічних спеціальностей необхідно організувати так, щоб він відповідав цим закономірностям. У кожному конкретному випадку має бути встановлене оптимальне співвідношення репродукування й прогнозування знань і умінь, яке б відповідало реальним умовам і можливостям студентів, специфіці досліджуваного.

Реалізація творчого потенціалу особистості студента можлива через створення сприятливих психолого-педагогічних умов для її навчально-виховної діяльності, що потребує, в свою чергу, врахування особливостей особистісного розвитку студента, причиною цього є те, що творча діяльність людини тісно пов'язана з наявністю у студента певних якостей: відповідного рівня інтелектуальних здібностей; уміння аналітично оцінювати інформацію, адекватно реагувати на неї; нестандартності мислення; розвинутої інтуїції; самостійності тощо.

Дидактичний супровід при упровадженні в навчальний процес проблемних і творчих завдань з огляду на специфіку гуманітарної освіти, на наше переконання, має бути орієнтованим переважно на *навчальні тексти*, що базуються на психолінгвістичних засадах [3; 4, с. 245-246; 8; 9; 11, с. 39]. Текст розглядається як одиниця комунікації породження комунікативно-пізнавальної діяльності, як будь-який мовленнєвий уривок, усний чи письмовий, який ті, хто вивчає мову, отримують (сприймають), продукують або ним обмінюються. У навчання спілкування він виступає засобом такого навчання. Етнокультурознавчими вимогами до змісту навчальних текстів є етнокультурознавча вірогідність, сучасність, типовість змісту, актуальний історизм (відображення історичних фактів, загальновідомих і актуальних для носіїв мови) [6, с. 142-144]. Відповідно до специфіки гуманітарної освіти, на нашу думку, перелік слід доповнити такими критеріями, як *інформативність; ідейно-виховна цінність; соціальна значущість фактів; цінність їх для розуміння сучасного стану суспільства країни; відповідність змісту текстових матеріалів актуальним сферам комунікативної діяльності як-от: особистій (сфера особистих інтересів), публічній, професійній та освітній.*

З урахуванням міжпредметного характеру навчального матеріалу визначаємо принципи відбору навчального матеріалу: *комунікативність* – відбір одиниць, які організують і забезпечують спілкування; *функціональність* – використання мовних одиниць для досягнення повноцінного міжособистісного спілкування; *семантична цінність* – відбір одиниць із соціокультурним змістом; *стійкість і стандартність* – відібрані мовні й мовленнєві одиниці повинні бути стандартними, готовими для використання у певній ситуації за певних умов; вони не конструюються, а відтворюються у процесі мовлення; *повторюваність і частотність* – маєтись на увазі кількісний показник використання мовних одиниць носіями мови.

Формування дидактичної компетентності майбутніх учителів філологічних спеціальностей забезпечується засобом посилення соціокультурного компоненту у змісті навчання гуманітарних предметів, детальне розроблення змісту і структури соціокультурної компетенції у складі дидактичної компетентності вчителів-гуманітаріїв; організації творчої діяльності на заняттях із гуманітарних дисциплін; забезпечення дидактичного супроводу проблемного і творчого навчання гуманітарних предметів навчальними текстами.

Активне використання окреслених розвивальних резервів гуманітарних дисциплін дозволяють організувати навчальну діяльність майбутніх учителів філологічних спеціальностей на якісно новому рівні: а) студент уважається не об'єктом, а суб'єктом навчальної діяльності; б) студенти самостійно визначають значущі для них навчальні цілі; в) студенти виконують навчальні завдання, що мають чіткий, особистісний смисл; г) на заняттях здійснюється партнерська комунікативна взаємодія один з одним та з викладачем; г) творчі навчальні завдання моделюють різні аспекти людської діяльності, що репрезентує соціокультурний досвід нації.

Список використаних джерел

1. Ананьев Б.Г. К психофизиологии студенческого возраста / Б.Г. Ананьев // Современные психолого-педагогические проблемы высшей школы / Б.Г. Ананьев. – Вып. 2. – Л. : ЛГУ, 1974. – С. 3-15.
2. Архангельский С.И. Учебный процесс в высшей школе, его закономерные основы и методы : [учеб.-метод. пособие] / С.И. Архангельский. – М. : Высшая школа, 1980. – 368 с.
3. Бахтін М.М. Проблема тексту у лінгвістиці, філології та інших гуманітарних науках / М.М. Бахтін // Антологія світової літературно-критичної думки. – Львів : Літопис, 1996. – С. 159.
4. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики : [підручник] / Ф.С. Бацевич. – К. : Видавничий центр “Академія”, 2004. – 344 с.
5. Вергасов В.М. Активизация познавательной деятельности студентов в высшей школе / В.М. Вергасов. – К. : Высшая школа, 1985. – С. 97-100.
6. Верещагин Е.М. Язык и культура / Е.М. Верещагин, В.Г. Костомаров. – М. : Русский язык, 1976. – 248 с.
7. Выготский Л.С. Мышление и речь. Избранные психологические исследования / Л.С. Выготский. – М., 1956. – 414 с.
8. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования / И.Р. Гальперин. – М. : Наука, 1981.
9. Гюббенет И.В. К проблеме понимания литературно-художественного текста / И.В. Гюббенет. – М. : Изд-во МГУ, 1981. – 109 с.
10. Давыдов В.В. Проблемы развивающего обучения / В.В. Давыдов. – М. : Педагогика, 1986. – 240 с.
11. Дридзе Т.М. Интерпретационные характеристики и классификация текстов / Т.М. Дридзе // Смысловое восприятие речевого сообщения. – М., 1976. – С. 34-45.
12. Каган М.С. Философская теория ценности / М.С. Каган. – С.-Пб., 1997. – 205 с.

The article deals with the question of forming an effective didactic competence of future teachers of philology in a special way to strengthen socio-cultural component in the content of teaching the humanities, the detailed development of the content and structure of social competence in the didactic competence of teachers in the humanities, the organization of creativity (and creative problem definition); training didactic support problematic and creative learning humanities education texts.

Key words: didactic competence, future teachers of philological disciplines, the humanities.